

SOPRONI KÖNYVESPOLC

BARISKA ISTVÁN

D. Szakács Anita:
Medizingeschichliche
Testamente des 16–18.
Jahrhunderts / 16–18. századi
orvostörténeti végrendeletek.¹
Sopron, 2008. 265 p.

Kivételes helyzetű végrendeelkezők

A gyakorlott forráskutató és recenzens a tartalomjegyzék után nyomban a szakirodalom és a mutatók után nyúl. Impozáns mind a kettő és kétnyelvű, miként azt a forráskiadás címe is nyilvánvalóvá teszi. Aztán belepillant a törzsszövegbe és elámul. Egy magyar nyelvű forrás kivételével korai újfelnémet nyelvű végrendeleteket talál benne, ráadásul speciálisnak mondható végrendeelkezőktől. Máskülönb polgárok, lakók ők is – mondhatni olyanok, mint a Soproni Levéltárban elfekvő többi végrendelet gazdái. Mégis az teszi őket speciálissá, hogy különleges területről jöttek, a testi (lelki) bajok orvoslásából. Ebben a kötetben ugyanis borbélyok, fürdősök, gyógyszerészek, orvosok, sebészek és bábák diktálta végakaratokról van szó.

A korai újkorban rájuk még fokozottabban illett ez a megjelölés, hiszen mégiscsak különleges dolgokat tudtak. A borbélyok amputáltak, ereket vágtak, keléseket, daganatokat, töréseket kezeltek, de még a halottszemléket is ők végezték. A bábaasszonyokat még a korabeli polgári körökben is félelemmel vegyes érzés övezte; mesterségük, tudásuk túlságosan közel volt a születés és halál misztériumához. Noha igazságtalanul, de a boszorkányperek főszerepét inkább osztották rájuk, mint másokra. Aztán ott voltak a fürdősök, akikre a testápolás mellett vízhez kötött terápiák, sőt sebészkezelések is vártak „a kocsmák és malmok mellett” a községek alapintézményeit működtették.² Ha meggondoljuk, hogy menedékjoggal is rendelkezhetek, akkor nem csoda, hogy a fürdősök felettébb nagy tekintéllyel bírhattak. Az orvosokról aligha kell külön beszélni; hisz’ majdnem kasztszerű helyzetbe kerültek, ők az újkori, felsőfokú képzéshez

¹ A kötet bemutatása a 2008. november .6-i, III. Közgyűteményi Nap keretében hangzott el. (Szerk.) Teljes címe: Medizingeschichliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit / 16–18. századi orvostörténeti végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai. Az ismertetésben csak „Végrendeletek 2008” megnevezéssel hivatkozunk rá.

² Sonja Horn – Monika Grass: Strukturen des mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gesundheitswesens (Ein Überblick). A középkori és kora újkori egészségügy strukturái (Áttekintés). In: Végrendeletek 2008. XXXII. p.

kötött szakma főszereplői, az emberi kiszolgáltatottságban alkalmasint csodatevők, alkalmasint vámszedők is tudtak lenni. Velük születik meg e terület intézményessége. Miként a sebészek önállósulása is sokáig tartott fürdősöktől, mégannyi ideig tartott, amíg elfogadott doktorrá avanszállhattak. A patikusok mesterségének is be kellett érni, míg a *Generale Normativum in Re Sanitatis* címet viselő rendeletben egyrészt e hivatást is elválasztották az orvos mesterségétől, másrészt egyetemi képzéshez kötötték. De ezekben a testamentumokban többnyire még nem a Mária Terézia-féle *Generale* patikusai mondták tollba végső akarataikat. A korai újkori városi társadalom ezen öntudatos tagjait kivételes helyzetben találjuk, egyszerre félik és tisztelik őket, közülük pedig többen magasabb önkormányzati tagságot szerezve a város hivatali elitjébe is bekerültek.³

A forrásközlés egységes elveiről

Nincs mit csodálkozni azon, hogy *D(ominkovitsné) Szakács Anita Sonja Horn* osztrák orvos és orvos-történész megkeresésére nekiállt az Oertl-féle rendezésben elkülönített, idevonatkozó végrendeletek feldolgozásának, pontosabban szövegközlésének. Az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiuma támogatásában 2005-től indult munka tevékeny részese volt férje, *Dominkovits Péter* soproni főlevéltáros is. Aki már olvasott össze ilyen szövegeket, az pontosan tudja, hogy milyen kemény próbára teszik a figyelmet. A közölt végrendelet-szövegeket azonban az eredeti kéziratokat ismerők és a „csak” a kiadást felhasználók egyaránt nyereségnek tarthatják, hiszen így a felhasználónak nem kell már paleográfiai nehézségekkel küzdeni. A többnyire kisbetűs írás, a szövegek szókészlete, különös mondatszerkesztése még így is nagy próbatétel a kutatóknak.

A 16–17. századi magyar és német nyelvű forrásszövegek közlésének elveit Szakács Anita a *Források közreadása* című fejezetben röviden bemutatja.⁴ Bár a forrásközlés módszertanában újra és újra fellángolnak a viták, nagyon megnyugtató, hogy a szövegközlés mindvégig következetes maradt a rögzített elvekhez. Ebben az összeolvasásban segítő Dominkovits Péter, valamint a jó emlékezetű *Tirnitz József* érdemei is elvitathatatlanok, miként *Goda Károly* lektori, valamint *Johann Seedorf* anyanyelvi lektori, és *Katona Csaba* technikai szerkesztői munkáját is dicséret illeti.

---

³ Erre már a Personalregister/ Személymutató is sok támpontot nyújt. Végrendeletek 2008. 231–257.

⁴ Szakács Anita: *Források közreadása*. Végrendeletek 2008. XXXVII–XLVI: p.

Fejregeszták, névváltozatok, névmutatók

A 96 tételben közreadott végrendeleti anyagot rövid címadásként fejregeszták vezetnek be. Ezekből lehet megtudni, hogy voltaképpen kinek a végrendeletéről van szó. Itt kellett két nyelven, használható formában megadni a végrendelező nevét, foglalkozását, társadalmi és céhes státuszát, magánjogi helyzetét (pl. házastárs, özvegy voltát), városi testületi vagy hivatali tagságát (pl. polgármester, külső tanács tagja, evangélikus tanár). Persze csak ott, ahol ezek bármelyikére mód volt. Csak egyet lehet érteni azzal, hogy a nevek betűhű forrásváltozatát használták fel, és így is névmutatózták. Abban is következetes a közreadó, hogy a szövegben szereplő nevek mutatózásakor a névvariánsokat is olvashatjuk, pl. Katter (Kader, Kadter), Johann szószóló esetében.⁵ Egyetértően bólintunk arra is, hogy a magyar változatokat kurzív írással tették megkülönböztethetővé a némettől. A címzések szereplői és a névmutatók között így teljes lett az összhang. Van azonban, ahol hiányzik a szakágra hivatkozás a fejregesztá-ban pl. a polgár borbély (26.) vagy a férj fürdő (64.) voltának megnevezése.

Ha már a kezdet kezdetén is külön kiemeltük a mutatók rendkívüli szerepét, maradjunk néhány gondolat erejéig a személy- és helynévmutatónál. Szakács Anita maga is utalt arra, milyen jól tudta használni *Házi Jenő* 1932. évi szakági adattárát, valamint az 1982-ben megjelent könyvét a soproni polgárcsaládokról. Ezzel együtt is azt kell mondani, rendkívül hasznos személynévmutató született. Elkészítésekor a neveket el kellett különíteni, és ki kellett emelni részben a végrendeletekből, részben a hátoldali (külzeti) jegyzetektől. Ha arra szükség volt, meg kellett határozni a családon belüli helyet, genealógiai értékrendet, hiszen a végrendelet örökjogi aktus, amely azáltal vált okirattá, hogy a város hatósága előtt közzé kellett tenni.⁶ Ennélfogva nagy odafigyeléssel kellett összeállítani a családi kapcsolatokat, alkalmasint a személyek foglalkozására, polgári státuszára, hivatalára adatokat, más városokból és helységekből való származását, ottani tevékenységét, de még a névváltozatokat is. Természetesen nemcsak a közzévégrendelet volt érvényes, hanem a köztanúk előtt tett magánvégrendelet is. A kötet mindkét típusra szolgáltat éppen elegendő példát. Az örökhagyó nevét, státuszát, foglalkozását, a testálás, valamint kihirdetés dátumát a végrendelet tanúorát, a tanúk sajátkezű aláírását (*manu propria*) az irat külzetén találni. Ezek az adatok képezték a lerakás sorrendjét is annak idején. A végrendeleti és hátoldali szövegből kiemelt nevek csak gondos, precíz munka árán állhattak össze alfabetikus személymutatóvá. E nélkül az egész kötet használhatatlan lenne. A lapszámra utalás pontos voltáról nyilván nem kell beszélni. Meggondolás tárgya azonban, hogy az egyetlen vagy az utolsó lapszám utáni központosásra, azaz a

⁵ Personenregister, Személynévmutató. In: Végrendeletek 2008. 242.

⁶ Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp. – Pécs, 2000. 136., 288.

vesszőre szükség van-e egyáltalán (pl. Mátyás Georg / Mátyás György 155, Müller, Johann Heinrich, Bader/ - *fürdös* 170 ,172, 179-181.).

A végrendeletekről

A szövegek (és szövegváltozatok) közreadásán nyomban feltűnik, hogy a közreadónak nagy gyakorlata van; a forrásanyag nyelvileg kitűnően kezelt. A rövidítések feloldása, a korabeli magán- és mássalhangzók átírása vagy megtartása, továbbá a végrendeletek irattani meghatározása lényegében kifogástalanok. Belekötni csak abba tudunk, hogy német „zu *S[ank]t Michaeler*” esetében jó a feloldás, de a latin „*S[anc]ti Michaelis*” vagy „*S[anc]ti Francisci*” jelzős összetétel helyes feloldása a *S[anc]ti Michaelis*” és a „*S[anc]ti Francisci*” változat. Az egyébként következetes szöveggondozó figyelmét elkerülte továbbá, hogy nincs feloldva továbbá a „*N[ota] B[ene]*” = *megjegyzendő*, a *m[anu] pr[opri]a* = *saját kezűleg* és a „*L[ocus] S[igilli]*” = *a pecsét helye* kifejezés sem.

A végrendeletek öröklési jogra vagy szokásjogra (külső- és belső érvényességi feltételekre, vérfogadásra, halál esetére szóló ajándékozásra, öröklési rendre, házastársi öröklésre, osztályra stb.) vonatkozó elemzése itt minden keretet szétfeszítene. Mégis hangsúlyozni kell, hogy feltűnően gyakori a feleség által tollba mondott végakarat, vagy éppen a házastársak közös végrendelete. A feleségek végrendeletében úgyszólván elkerülhetetlen a házassági szerződésre való hivatkozás, a közös testamentumok esetében pedig érdemes odafigyelni arra, hogy milyen értéket képvisel az asszony vagyona, avagy arra, hogy netán a férj beházasulása teremtette meg (példának okáért) a vagyon- és patikaszerzést.

Engedtessek meg pár jelenség kiemelése. Mentalitástörténeti szempontból érdekes, hogy a végrendeletek *commendatio*-ja, ajánlása, valamint az első artikulusok elárulják, protestáns vagy katolikus testálóról van-e szó. Kiváltképpen kitűnik ez a *pia legata*, a kegyes (az egyházakra vonatkozó), valamint az ispotályokra, kórházakra és a városra testált hagyatékok sorából. Az evangélikus végrendelkező (és ehhez a felekezethez tartozik a többség) a legtöbb esetben hangsúlyozza, hogy mit hagyott az evangélikus templomra, iskolára vagy lelkészre, illetve hogy az evangélikus temetőbe kíván temetkezni. A katolikus vallásúak (főleg a 18. századtól) azt minden esetben bediktálták, hogy a Szent Mihály plébániatemplom, a Ferences-rend vagy más kegyes társulatok javára végrendelkeznek. A katolikus (*christ-katholisch* / *keresztény katolikus*) végrendelkezők eme következetes felekezeti elhatárolódása tudatos és következetes. Éppen ezért a többi végrendeletben szereplő *christ[lich]* = *keresztény* jelző következetesen evangélikust jelent. Így ragaszkodnak mindkét részéről a még nem jogképes gyerekek felekezeti felneveléséhez is.

A másik dolog a végrendeleti eljárásra vonatkozik. Az első fejezetek (tehát nem artikulusok) ajánló részében vannak felsorolva azok a tanúk, akiknek jelenlétében a végrendelet készült. Az utolsó artikulusban pedig azok a

hivatalviselők, akik a végrendeletek hitelességét, megerősítését és lezárását szavatolták. A szövegek kialakult eljárási mintákat követnek, így nem csoda, hogy ismétlődő formulákban olvasható az, hogy a végrendelező „*ohne gerichtliche Spör und Inventur*”, azaz bírói zárlat és inventárium elrendelése nélkül kívánja az örökösöket az örökrészhez engedni. Ez a kitétel ugyanis a tulajdon-átruházás polgári szabadsága. A végrendelezés eme szabadságát a szövegek hol Sopron szabad királyi város szokására, hol a Magyar Királyság szokásjogára, hol pedig mindkettőre hivatkozva garantálják.

Bár sokirányú problémakörrel lehetne még szólni, de utolsó szempontként engedtessek meg, hogy a végrendeleti vagyonra koncentráljunk. D. Szakács Anita 15 orvos, 13 sebész, 25 gyógyszerész, 22 borbély, 13 fürdős és 3 bába 1544–1787 között keletkezett végrendeletét közölte. Valójában e kör szűkebb majd minden foglalkozás esetében némileg szűkebb, ugyanis a feleségek, özvegyek testamentuma nem számít „szakági”, hanem csak családtagi végrendeletnek. Az ispotálymester kategóriába sorolása érdekes probléma, valójában hová sorolható? (12., 13.)

Az végrendeleti vagyon ingatlan-, ingó-, készpénz- és adósságrésze igazi kincsestára a város társadalom-, a „szakági” és a családtörténetnek. Feltűnő, hogy a ház-, műhely- vagy patikavagyon topográfiai helyének (utcamegnevezés, szomszédok megnevezése: 1., 2., 5., 11., 13., 21., 22., 30., 30., 31., 87., 91., 95.) meghatározásával viszonylag kevés végrendelező él – valószínűleg azért, mert Sopronban a telekkönyvi nyilvántartás fejlettebb volt, mint pl. Kőszegen. A fürdő, a borbély- és sebészműhely vagy a patika (és eszközeik) értékéről is hasonló a tapasztalatunk. Ezek ugyanis a végrendeleti leltárakban vagy a vagyonosztályokban jelentek meg inkább. A végrendeleti vagyon tökerésének számszerűsítése sem minden, közölt végrendelet sajátja. Így nagy érték, ha ilyen adatokkal találkozunk (18., 19., 21., 22c., 23., 25., 27., 28., 30., 31., 32., 39., 40., 42., 43., 48., 51., 52., 63., 66., 72., 76., 79., 80., 84., 87., 91., 96.). Esetünkben a 96 végrendelet 29%-a tartalmazott pénztökére vonatkozó adatokat. Ennek 68%-a patikusok, 18%-a az orvosok, 10%-a sebészek, 4%-a pedig a fürdősök végrendeletében található. A legkisebb összeg 50, a legnagyobb 22000 forintról szól, de jobbra 500–1600 forint sorsáról szólnak. A 2000–6000 forintos tökerendelekezés 6 végrendeletben olvasható, azaz a pénztökéről végrendelező testamentumok 22%-ában. Ezek közül 4 patikus 2000–4444 forint közti értékről végrendelezik, 1 orvos 5000 forintról, egy borbély pedig 6000 forintról. A kivételesen nagy 22000 forintos tőkére egy sebész végrendeletében olvasni. A soproni orvos- és patikus végrendelezők csoportjának 16%-a 500–22000 forint vagy gulden tőkére intézkedett. E tény igazolja, hogy ebben a tekintetben is különleges helyet foglaltak el a város társadalmában. Pedig az ékszerekről, az értékes használati eszközökről és a ruhákról még nem is beszéltünk. Ez legyen azonban a kutatók dolga.

Sonja Horn és *Monika Grass* bevezetője a korai újkori egészségügyi struktúrákat elemzi, főleg ausztriai szempontból, az orvostörténeti irodalomjegyzék is ehhez igazodik. Kezdeményezésük nélkül nem készülhetett volna el D. Szakács Anita kivételesen szép kiadványa, mégis a kiadott végrendeleteket elemző bevezetőnek jobban örültünk volna, mert a közölt szöveghez csak áttételesen van köze, noha értékes anyag. Csak dicsérhetjük azt, hogy *Turbuly Éva* levéltár-igazgató kiadóként befogadta a kötetet. A kétnyelvűség pedig bekapcsolja a munkát abba a kultúrkörbe, amelynek szomszédságában és intézményes szövetében ezek a szakmák születtek. A Soproni Levéltár új kiadványa így a magyar levéltárügy, valamint a magyar és osztrák orvoslástörténet nyeresége egyben.

SZENDE KATALIN

Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. 198 p.

A 16–17. század fordulója válságos időszak volt a magyar történelemben. A 16. század második felében látens módon, a felszín alatt felgyülemelő politikai, vallási és társadalmi feszültségek ekkor, a tizenötéves háború (1591–1606) és az ennek záróakkordjaként lezajlott Bocskai-felkelés idején elemi erővel törtek ki, és óriási veszteségekkel járó, véres konfliktusok sorozatát okozták. Bocskai István 1605 márciusában a nyugat-dunántúli rendekhez intézett kiáltványa, amelyből a kötet címét adó idézet is származik, a feszültségek és a megosztottság ellen érvelt – a valóságban ennek éppen az ellenkezője volt tapasztalható. Dominkovits Péter főlevéltáros, a kora-újkori Nyugat-Dunántúl társadalma kitűnő kutatójának friss koncepciójú, műfaji határokat keresztező kötete ennek a válságos időszaknak a helyi és regionális vetületét tárja az olvasók elé.

A kötet első része, mintegy száz oldal terjedelemben, monografikus alaposságú helyzetképet ad a régióról az 1605. évben, illetve az azt megelőző és közvetlenül követő időszakban. Vezérfonala az összehasonlítás: Sopron szabad királyi várost és Sopron vármegyét Szombathely püspöki mezővárossal és Vas vármegyével; a polgárság állásfoglalását a nemesivel veti össze, ugyanakkor egybeveti a korszakra vonatkozó magyar történetírást is az osztrák tradícióval. Az első alfejezet különösen figyelmesen olvasandó: itt mutatja be a szerző az eseménytörténet különböző felfogásait, amelyhez elengedhetetlen az események – esetenként többszöri, több nézőpontból származó – leírása, a kortárs Istvánffy Miklóstól a modern történetírást képviselő Benda Kálmán és Nagy László